

УДК 378 : 37.091.59 : 316.46

О. ХМИЗОВА

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

ВИХОВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У СИСТЕМІ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У статті теоретично обгрунтовано систему студентського самоврядування як організаційно-педагогічну умову формування лідерських якостей і вмінь майбутніх учителів. Висвітлено зв'язок між вихованням лідерської позиції особистості та студентським самоврядуванням. Акцентовано увагу на діяльності наукової лабораторії «Психолого-педагогічні дослідження лідерства» та тематичному змісті програми «Лідер» — частині авторської технології формування лідерської позиції у майбутніх учителів школи I ступеня як складової їх професійної компетентності.

Ключові слова: лідерська позиція, лідерські якості, студентське самоврядування.

Постановка проблеми. В умовах становлення громадянського суспільства в Україні успішність професійної діяльності спеціаліста залежить не лише від його фахової підготовки, а й від лідерської активності, відповідальності, прагнення до саморозвитку. У педагогічній діяльності вчитель поєднує виконання функцій керівника і лідера, який сприяє соціально значущому особистісному розвитку вихованців, позитивній дієвості учнівського колективу, активізації виховного потенціалу батьків школярів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання лідерської ролі вчителя досліджували А. Болдвін, Ю. Гільбух, І. Іванов, Дж. Кетена, О. Киричук, К. Кларк,

Я. Коломинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, Л. Термен. Вивчаючи різні аспекти педагогічного лідерства, вказані дослідники підкреслювали важливість формування загальної і педагогічної культури особистості, розвитку лідерських вмінь і навичок у процесі професійної діяльності.

Вважаємо, що важливою інтегрованою характеристикою особистості сучасного вчителя є наявність сформованої лідерської позиції, тобто комплексного, відносно стійкого, динамічного особистісного утворення, що характеризується певною системою ставлень людини до людей та до самої себе у складності соціальних відносин. Зовнішньо вона виявляється у лідерській поведінці і діяльності. Внутрішньо лідерська позиція зумовлюється системою установок, цілей і цінностей та відображає характер потреб, мотивів і переконань особистості.

Володіння позицією лідера, на думку Р. Кричевського, може бути обумовлено реалізацією особистістю певних якостей, які виступають ціннісними для групи [1].

Перш ніж надати змістову характеристику лідерським якостям педагога, доцільним вважаємо визначити поняття «якості особистості». Так, це стійкі, багаточислені внутрішні утворення, що «характеризуються певною системою знань, умінь, навичок, ідей, поглядів, переконань, соціальних і психологічних властивостей» [2, с. 17].

Лідерські якості, на думку Д. Дей, С. Заккаро, С. Халпін, – це «відносно стабільні і пов'язані між собою утворення особистісних характеристик, які забезпечують закономірності лідерства у різноманітних групових і організаційних ситуаціях... і охоплюють характер, темперамент, мотиви, розумові здібності, вміння, знання і досвід особистості» [3, с. 104]. М. Вілсон визначає лідерські якості як «внутрішні риси чи здібності, що дають змогу лідеру діяти ефективно, сприяючи при цьому розвитку організації» [4, с. 8-9].

Аналіз досліджень свідчить, що вчені не дійшли згоди щодо переліку якостей, які мають бути притаманні лідеру. Так, С. Заккаро пов'язує ядро лідерських якостей особистості із розвитком «соціального інтелекту», до складу якого входять такі характеристики, як соціальна свідомість, соціальна пильність, самоконтроль, адекватне реагування на ситуацію і соціальне оточення [3]. Натомість, Д. Гоулман [5] ключовою якістю лідера називає «емоційний інтелект» – здатність розуміти і виражати емоції, використовувати їх для ефективного мислення, аргументації, управління своїми емоціями і емоціями інших людей, щоб, як результат, успішно вирішувати будь-які життєві ситуації. Відповідно, емоційний інтелект містить компетентності особистісні (само-свідомість, впевненість, саморегуляція, мотивація) і соціальні (емпатія, спілкування, вміння розв'язувати конфлікти). В. Сухомлинський підкреслює, що «авторитет педагога – це творіння його розуму і душі, вміння утвердити в колективі глибоку повагу до своїх ідеалів, принципів, переконань. Авторитет стає могутньою силою... лише тоді, коли він твориться гармонійною єдністю – єдністю вчинків, поведінки і слова педагога» [6, с. 170].

Дж.Адаір визначає такий «еталонний набір» лідерських якостей: ентузіазм, цілісність, впевненість у собі, стійкість характеру, справедливість, сердечність, скромність [7, с. 6-7]. Г. Юкл називає наступні лідерські якості сучасного фахівця: цілісність, енергія, стійкість до стресу, самовпевненість, внутрішній локус контролю, емоційна зрілість, мотивація до влади, орієнтація на досягнення успіху, потреба в афіляції [8, с. 86]. Н. Семченко виділяє чотири основні групи лідерських якостей педагога: організаторсько-ділові, емоційно-комунікативні, інтелектуально-креативні та морально-вольові [9]. Н. Мараховська, визначаючи лідерські якості вчителя як інтегроване особистісне утворення, що сприяє якісному здійсненню педагогічної діяльності, називає наступні його складові: мотиви, знання, лідерські вміння, стійка лідерська позиція [10, с. 7].

Також питанням розвитку лідерських якостей майбутніх учителів у процесі фахової підготовки приділяється увага в дослідженнях Н. Белякової, О. Романовського, О. Скрипнікова. Проблеми організації самоврядування студентів, впливу системи самоврядування на формування їх соціальної зрілості, самореалізації, моральної саморегу-

ляції розглядаються, зокрема, у працях І. Беха, Є. Белозерцева, Л. Божович, О. Дубасенюк, Л. Загайтової, І. Зязюна, А. Капської, В. Караковського, Г. Костюка, А. Макаренка, В. Сластьоніна, В. Сметанського, Г. Троцько.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Підкреслимо, що за специфікою фаху педагог є соціальним лідером. Водночас, результати аналізу наукової літератури, державних документів у галузі освіти, практичного досвіду українських і зарубіжних вищих педагогічних закладів свідчать про те, що загострились суперечності між потребою суспільства у лідерах нової генерації та фактичним рівнем розвитку лідерських якостей у майбутніх учителів, між наявними науковими теоріями лідерства і недостатнім їх використанням у практиці студентського самоврядування.

Формулювання цілей статті. Метою нашого дослідження є вивчення процесу становлення лідерської позиції у студентів-майбутніх педагогів в освітньому просторі ВНЗ. Завданнями даної статті є: 1) висвітлити зв'язок між вихованням лідерської позиції особистості та студентським самоврядуванням; 2) теоретично обґрунтувати систему студентського самоврядування як організаційно-педагогічну умову формування лідерських якостей і вмінь майбутніх учителів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прояви і характер лідерства залежать від багатьох факторів. Зокрема, в освітянському лідерстві важлива роль належить таким особистісним якостям людини, як гуманність, впевненість, оптимізм, ентузіазм, порядність, переконаність, наполегливість, організованість, комунікативність тощо. Однак, недоцільно пов'язувати лідерство тільки з індивідуальними особливостями людини. Це явище групової діяльності й прояву відносин, що виникають у процесі цієї діяльності.

Успішному становленню лідерської позиції у майбутніх учителів сприяє їх активна участь у студентському самоврядуванні, що являє собою самостійну громадську діяльність студентів із реалізації функцій управління ВНЗ. На думку Г. Троцько, студентське самоврядування дозволяє залучити енергію молоді на вдосконалення навчального процесу і, водночас, уникати будь-якого суб'єктивізму у прийнятті рішень керівництвом [11, с. 298-299]. Визначаючи студентське самоврядування як спосіб життя студентського колективу, фактор формування лідерських і організаторських якостей, громадянської відповідальності майбутніх фахівців, Л. Загайтова наголошує на його складності, системності, суперечливості, динамізмі [12, с. 6].

Розглядаючи систему студентського самоврядування вищих педагогічних навчальних закладів як спосіб інтеграції складових частин підготовки майбутнього вчителя у єдине ціле, Є. Белозерцев зазначає, що воно є «фактором, умовою і засобом професійного становлення вчителя-вихователя» [13, с. 101].

Системний підхід до організації студентського самоврядування у Миколаївському національному університеті імені В.О. Сухомлинського характеризується тим, що воно охоплює всі сфери життєдіяльності колективу: навчально-виховну, науково-дослідну, спортивно-оздоровчу роботу, побут, дозвілля, участь у суспільно-громадському житті та функціонує на всіх рівнях: академічної групи, факультету, інституту, гуртожитку, університету тощо. На базі Інституту педагогічної освіти МНУ імені В.О. Сухомлинського у 2010 р. нами створена наукова лабораторія «Психолого-педагогічні дослідження лідерства». Проведені дослідження показують, що студентське самоврядування є важливим чинником і умовою вдосконалення навчально-виховного процесу, який спрямований на якісну професійну підготовку, сприяння діяльності студентських товариств, формування у молоді національно-громадянської позиції та соціальної активності. Через систему органів самоврядування студенти-майбутні педагоги взаємодіють з широким колом особистостей, різних за політичними поглядами, знайомляться з особливостями та закономірностями функціонування і розвитку соціальних інститутів, що, в свою чергу, сприяє процесу їх соціалізації, розвитку лідерських якостей. Беручи участь у діяльності органів студентського самоврядування з підготовки і проведення

культурно-масових заходів національно-патріотичного змісту, студентська молодь за своєю надбання української культури, розвиває лідерські і організаторські вміння.

Зауважимо, що Р. Кац виділив три групи лідерських вмінь: технічні вміння (зокрема, для вчителя – знання предмета, методики викладання та психологічних особливостей вікової групи учнів), міжособистісні вміння (мотиваційні, комунікативні), концептуальні вміння (логічна аргументація, творчі навички) [8, с. 87]. Ш. Деніелсен називає чотири вміння, якими мають оволодіти вчителі-лідери, для того щоб бути успішними у професійній діяльності: фасилітативні, вміння співпрацювати, планувати і оцінювати [14].

Наші дослідження свідчать, що студенти-учасники самоврядування вдосконалюють навички планування і організації діяльності, вчать її аналізувати, створювати команду, зацікавлену у певному проекті, залучати додаткові ресурси, знаходити спільну мову з опонентами. Отже, ефективне формування лідерських вмінь майбутніх педагогів відбувається, насамперед, у процесі активної соціальної діяльності, а це, в свою чергу, здійснює позитивний вплив на їх загальний пізнавальний і емоційний розвиток. Тож студентське самоврядування – це винятково успішна форма самовиховання лідерської позиції у майбутніх фахівців.

Уходження України до Європейського освітнього простору надало широкі можливості для становлення лідерської позиції у студентів. Зокрема, це піднесення ролі студентського самоврядування, забезпечення участі студентської громади в акредитації ВНЗ, важливості самоактивності особистості в оволодінні професією. Однак, не слід обмежуватись тільки вищенаведеними пропозиціями Болонської декларації, варто значну увагу приділяти плеканню національного менталітету, розвитку духовної культури.

Вважаємо, що основними умовами виховання лідерської позиції у майбутніх вчителів в освітньому просторі ВНЗ є: формування лідерської позиції на засадах особистісно орієнтованого виховання; врахування специфіки та розвиток мотивації лідерства; забезпечення у виховному процесі можливостей для проявів лідерської поведінки, зокрема, завдяки участі у студентському самоврядуванні; стимулювання рефлексивного ставлення до процесу розвитку лідерських якостей і вмінь; вдосконалення педагогічної компетентності викладачів та кураторів студентських груп з даного питання. Спираючись на вищенаведені умови нами була розроблена технологія формування лідерської позиції у майбутніх учителів школи I ступеня як складової їх професійної компетентності. Ця технологія містить цільовий, концептуальний, змістовий, процесуальний і оцінно-результативний компоненти.

Зважаючи на обсяг статті, зупинимось на стислому розгляді програми «Лідер», яка є складовою змістового компоненту і реалізується у навчально-виховній діяльності Інституту педагогічної освіти МНУ імені В.О. Сухомлинського. Так, її основними завданнями є сприяння різнобічному розвитку молоді людини, враховуючи її здібності, потреби та інтереси, шляхом залучення до такого виду діяльності (у т.ч. професійної), що надасть можливість вибороти лідерський статус, виконувати лідерські функції; формувати гуманістичну мотивацію лідерства; свідоме самовизначення лідерської позиції у майбутніх педагогів як результату професійного самовиховання.

Програма «Лідер» містить 6 модулів: *Модуль 1 «Лідерами народжуються чи стають?»* (Лідер – це... Теорії лідерства. У якому віці починає формуватись лідерська позиція у особистості? Типологія лідерів. Сфери діяльності лідера). *Модуль 2 «Лідер і керівник»* (Стилі лідерства: авторитарний, демократичний, ліберальний, гнучкий. Стиль лідерства у різних ситуаціях. Лідер-організатор. Система організації справи). *Модуль 3 «Лідер і колектив»* (Система взаємовідносин у колективі. Психологічний мікроклімат. Психологічна сумісність людей. Механізм ціннісного обміну як основа динаміки лідерства в групі. Лідер – індикатор колективу. Специфіка колективів учнів молодшого шкільного віку. Студентський колектив). *Модуль 4 «Пізнайте себе»* (Самооцінка і рівень домагань. Сила характеру. Акцентуації характеру. Тип темпераменту. Чи органі-

зована ви людина? Чи здатні ви впливати на інших? Найсильніший той, хто має владу над собою. Самооцінка професійно значущих особистісних характеристик). Модуль 5 «Мистецтво розпізнавати людей» (Я-концепція. Типи темпераментів. Характер. Здібності. Мотивація лідерської поведінки). Модуль 6 «Мистецтво педагогічного спілкування» (Особистість у дзеркалі спілкування. Роль слова у житті людини. Про що говорять міміка і жести. Психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку. Стилі педагогічної взаємодії. Авторитет педагога).

Основною організаційною формою реалізації програми є психологічний тренінг, у процесі якого здійснюється, зокрема, ознайомлення з теоріями лідерства, моделювання у формі ділових і рольових ігор педагогічних ситуацій, що вимагають вирішення конфліктів між учасниками педагогічного процесу, у яких учитель виконує ролі як лідера, так і підлеглого; організація аутотренінгів, виконання вправ на саморегуляцію. Це сприяє формуванню стійкої лідерської позиції та розвитку лідерських якостей і вмінь майбутніх педагогів, зокрема, комунікативних, організаторських, перцептивних, прогностичних, саморегуляції. Позитивна реконструкція педагогічних ситуацій, впливаючи на здатність приймати відповідальні рішення про вибір та можливості застосування засобів педагогічної взаємодії, уможливають більш ефективне виконання студентами-майбутніми вчителями лідерських функцій.

Серед форм роботи студентського самоврядування Інституту педагогічної освіти МНУ імені В.О. Сухомлинського традиційним є проведення благодійних акцій, наприклад, «Твори добро», «Серце до серця», що сприяє формуванню гуманістичної мотивації лідерства у майбутніх педагогів.

Отже, участь у студентському самоврядуванні є важливою організаційно-педагогічною умовою формування лідерської позиції у майбутніх вчителів.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У дослідженні висвітлено лише окремі аспекти виховання лідерських якостей майбутніх педагогів у системі студентського самоврядування. Перспективи подальшої роботи вбачаємо у розробці сучасних методів формування лідерських якостей особистості, створенні гуманістичної концепції виховання лідерської позиції фахівця у середовищі студентського самоврядування як інституту громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. Кричевский Р. Л. О механизме детерминации статуса личности в социальной группе / Р. Л. Кричевский // Проблемы формирования ценностных ориентаций и активности личности в её онтогенезе: межвуз. сб. науч. трудов. – М. : МГПИ им. В.И.Ленина, 1987. – С. 128 – 143.
2. Богданова І.М. Педагогічні інновації в системі підготовки вчителя: кінець ХХ – початок ХХІ століття / І.М. Богданова. – Одеса : М.П. Черкасов, 2009. – 157 с.
3. Day D.V. Leader Development for Transforming Organization / Day D.V., Zaccaro S.J., Halpin S.M. – Lawrence Erlbaum Associates, 2004. – 427 p.
4. Wilson M.S. Effective Developmental Leadership: A Study of the Traits and Behaviors of a Leader Who Develops Both People and Organization: dissertation for the degree of PhD / M.S. Wilson. – Louisiana State University, 2004. – 111 p.
5. Goleman D. Emotional Intelligence / D. Goleman. – Bantam Books, 2006. – 358 p.
6. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу. – К., 1971. – 189 с.
7. Adair J. Develop Your Leadership Skills / J. Adair/ – Kogan Page Publishers, 2007. – 89 p.
8. Chance P.L. Introduction to Educational Leadership and Organizational Behavior: Theory into Practice / P.L. Chance, E. W Chance. – // Eye on Education, 2002. – 237 p.
9. Семченко Н.О. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у позааудиторній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04. «Теорія і методика професійної освіти» / Н.О. Семченко. – Харків, 2005. – 20 с.
10. Мараховська Н.В. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04. «Теорія і методика професійної освіти» / Н.В. Мараховська. – Харків, 2009. – 20 с.

11. Троцько Г.В. Студентське самоврядування як засіб розвитку особистості / Г.В. Троцько // Педагогічна і психологічна науки в Україні: у 5 т. – К.: Пед.думка, 2007. – Т. 1.: Теорія та історія педагогіки. – С. 296 – 307.

12. Загайтова Л.Я. Студенческое самоуправление как основа расширения демократии в высшей школе: автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01. «Теория и история педагогики» / Л.Я. Загайтова. – М., 1989. – 17 с.

13. Белозерцев Е.П. Самоуправление в условиях педагогического института / Е.П. Белозерцев // Сов. педагогика. – 1989. – №3. – С. 99 – 103.

14. Danielson C. *Teacher Leadership that Strengthens Professional Practice* / C. Danielson. – // Association for Supervision and Curriculum Development, 2006. – 150 p.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2012.

Хмызова О.

Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского, Украина

ВОСПИТАНИЕ ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В СИСТЕМЕ СТУДЕНЧЕСКОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

В представленной статье теоретически обоснована система студенческого самоуправления как организационно-педагогическое условие формирования лидерских качеств и умений будущих учителей. Рассмотрена связь между воспитанием лидерской позиции личности и студенческим самоуправлением. Акцентируется внимание на деятельности лаборатории «Психолого-педагогические исследования лидерства» и тематическом содержании программы «Лидер» – части авторской технологии формирования лидерской позиции будущих учителей начальной школы как составляющей их профессиональной компетентности.

Ключевые слова: лидерская позиция, лидерские качества, студенческое самоуправление.

Khmyzova O.

Mykolaiv National University named after V. O. Sukhomlynsky, Ukraine

THE UPBRINGING OF FUTURE TEACHERS' LEADER QUALITIES IN THE SYSTEM OF STUDENT GOVERNMENT

The theoretically studies of the student government system as organizational and pedagogical condition of upbringing of future teachers' leader qualities and skills are presented in the article. The connection between education of personality leader's position and student government is highlighted. Attention is focused on activity of scientific laboratory «Psycho-pedagogical research of leadership» and the thematic content of program «Leader» as part of the author's technology of forming of future primary school teachers' leader's position as a part of their professional competence.

Keywords: leader's position, leader qualities, student government.